

Ortolanen en de EEG-Vogelrichtlijn

Pierre Maréchal

In een eerder artikel werd door de opsteller beloofd in te gaan op de punten a), b), c) en d) van Lid 1 van artikel 4 van de EEG-Vogelrichtlijn (79/409 EEG; Maréchal 1984).

De bedoeling hiervan is tweeledig. Het geven van in- en overzicht van de problemen waar de soort mee heeft te maken en om aan te tonen, dat er meer dan voldoende bekend is over de achteruitgang om de soort met onmiddellijke ingang op bijlage I van genoemde vogelrichtlijn te doen plaatsen.

Lid 1 van artikel 4 stelt:

1. Voor de leefgebieden van de in bijlage I vermelde soorten worden speciale beschermingsmaatregelen getroffen, opdat deze soorten daar waar zij nu voorkomen kunnen voortbestaan en zich voortplanten.

In dat verband wordt gelet op:

- a) soorten, die dreigen uit te sterven;
- b) soorten, die gevoelig zijn voor bepaalde wijzigingen van het leefgebied;
- c) soorten, die als zeldzaam worden beschouwd omdat hun populatie zwak is of omdat zij slechts plaatselijk voorkomen;
- d) andere soorten, die vanwege de specifieke kenmerken van hun leefgebied aandacht verdienen.

Het uitsterven van de Ortolaan in West-Europa en elders

In dit onderdeel van dit artikel wordt punt a) behandeld. De gegevens betreffen het resultaat van reacties op het uitbrengen van het ecoscript (12.06N) over de Ortolaan door de stichting Mondiaal Alternatief (Maréchal 1983) en een rondschrijven naar aanleiding van het uitroepen van de Ortolaan als vogel van het jaar 1984. In 1983 is bovendien in Engeland ook een onderzoek geweest naar onder andere de status van de Ortolaan (Shar-

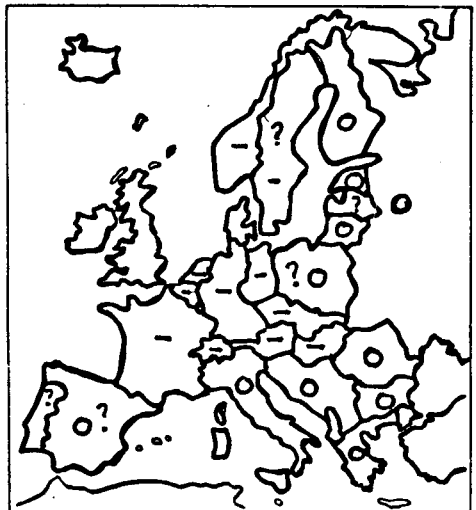
rock & Hildén 1983). Figuur 1 laat zien hoe deze bij genoemde onderzoekers is uitgevallen en bij de opsteller. Vanwege het sluiten van de inzenddatum voor deze tekst zal nagekomen informatie indien nodig in een vervolgartikel worden gepubliceerd.

Noorwegen: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Zweden: Professor Kai Curry-Lindahl voorzag ons van navolgende uitvoerige mededeling. 'Sinds 1850 is de Zweedse ortolanenpopulatie goed bekend. De soort was tot 1940 in de

Figuur 1. De status van de Ortolaan (*Emberiza hortulana*) in Europa. Links: naar Sharrock & Hildén 1983. Rechts: naar Maréchal 1984.

- O = Geen belangrijke verandering in voorkomen bekend.
- + = Toename in voorkomen.
- = Achteruitgang in voorkomen.
- ? = Status onbekend (bij Maréchal neergang niet onwaarschijnlijk).
- = De soort komt in betreffende land niet voor als broedvogel.

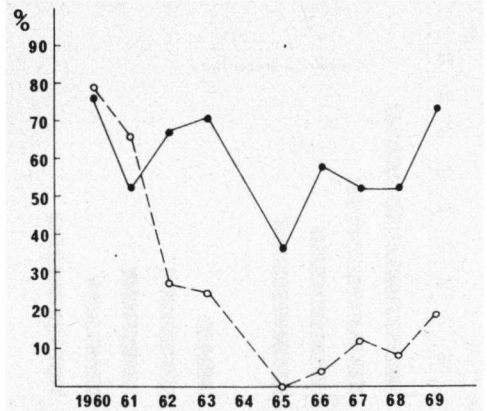

landbouwgebieden van Zuidwest-Zweden een gewone verschijning. Na de Tweede Wereldoorlog vond in toenemende mate het gebruik van pesticiden plaats. Met name het gebruik van methyl-kwik-houdende zaai-zaadontsmettingsmiddelen eiste veel slachtoffers waarvan de Ortolaan er een is. Tegen het einde van de jaren vijftig was de soort in de zuidelijke provincies geheel verdwenen. Behoudens in Västergötland, daar was wel sprake van achteruitgang, maar sommige populaties wisten zich te handhaven.

In het zuidelijk deel van Centraal-Zweden (Svealand) was de Ortolaan in de negentiende en begin van de twintigste eeuw minder algemeen dan in Zuidwest-Zweden. Ook hier verdween de soort in de jaren vijftig.

De populatie in Norrland (ongeveer de noordelijke helft van Zweden) liet een minder drastische neergang in de jaren veertig en vijftig zien. Waarschijnlijk veroorzaakt doordat het gebied minder intensief is gecultiveerd en daarom ook minder gebruik is gemaakt van pesticiden.

Echter is ook hier achteruitgang van aantallen en/of lokaal verdwijnen c.q. uitsterven te constateren. Volgens de persoonlijke indruk van Curry-Lindahl is dat gebied het enige in Zweden waar de Ortolaan zich tot het niveau van de jaren veertig heeft kunnen herstellen. Mogelijk is de achteruitgang en de 'verwisseling' van leefgebieden in Zweden niet alleen aan het gebruik van pesticiden te wijten. Dit was zeker de hoofdfactor bij de achteruitgang in de jaren vijftig en zestig. Een complex van factoren, zoals veranderde methoden en cultuur in de landbouw en van oogsten, de ontwatering en het verdwijnen van kleine landbouwactiviteiten in open plekken in het bos, kunnen een rol hebben gespeeld. Evenals veranderingen in het weertype tij-

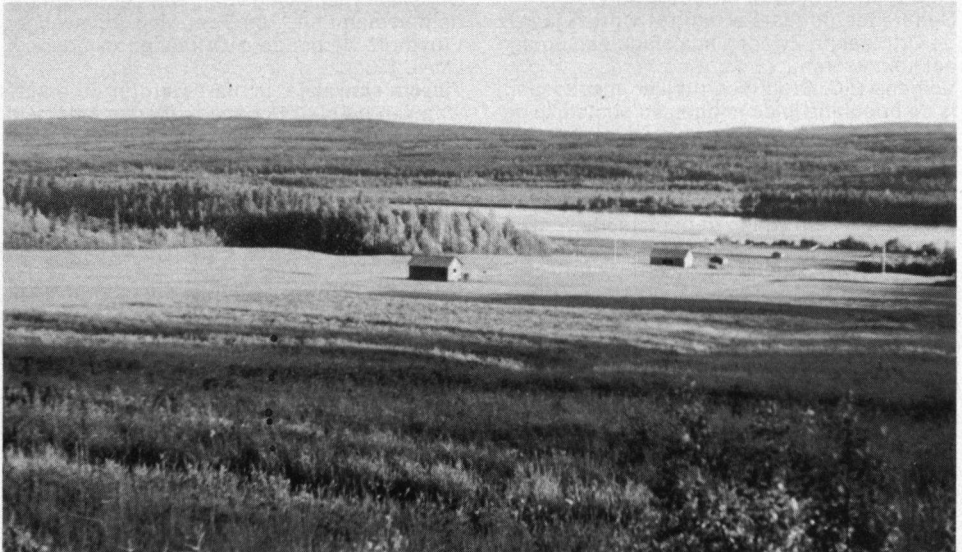
Figuur 2. Veranderingen in populatieomvang van Ortolanen in Zweden (in percentages van bezette territoria in onderzochte territoria) in de jaren 1960-1969. Territoria welke marginaal bezet waren (onderbroken lijn) herstelden zich moeilijker dan welke in optimale (refugia) voorkwamen. Naar Stolt 1974.

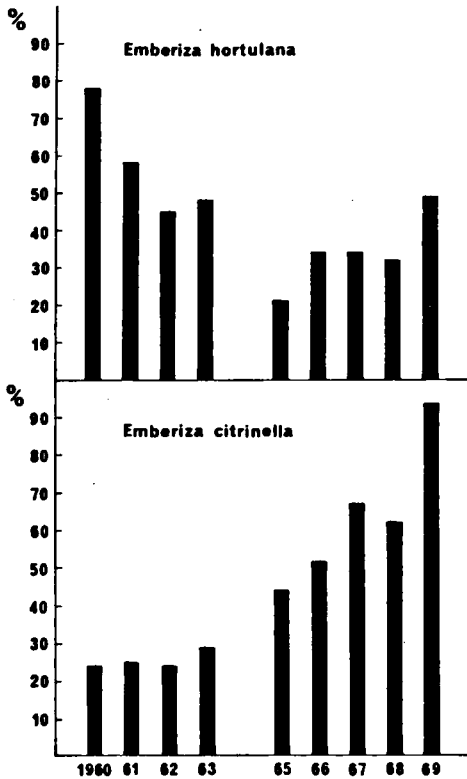
dens het broedseizoen. In Zweden bestaan schommelingen tussen Atlantische regens en Continentale, droge hete, weertypen. De Ortolaan heeft de voorkeur voor zonnig en warm klimaat met minder dan 600 mm regenval. Veel neerslag tijdens het broedseizoen, speciaal als de jongen nog in het nest zitten, is een ware handicap voor de Ortolaan. Mogelijk is het deze factor, welke bijdraagt tot de korte termijn-fluctuaties van populaties en verwisseling van verspreidingsgebied in Zweden.

Ortolanen prefereren in Zweden gebieden langs randen van bossen en beboste plaatsen tegen gecultiveerde velden (zie figuur 2). In Zuid-Zweden komen Ortolanen ook voor op grote vlakten met verspreidliggende hakhoutbosjes en wegen. In Noord-Zweden komt de Ortolaan voor aan of langs gecultiveerde ge-

Ortolanenbloop op bij Roden, nabij de rivier Lule (provincie Norrbotten), Noord-Zweden.

Foto: Kai Curry-Lindahl.

Figuur 3. Verandering in populatiegrootte van Ortolaan en Geelgors in Uppsala (Zweden) in de periode 1960-1969. De figuur is de neerslag van een berekening van aantal bezette territoria in percentages van de onderzochte territoria. Naar Stolt 1974. De Geelgors herstelde zich goed na het verbod van (methyl-)Kwik als zaai-zaadontsmettingsmiddel. De Ortolaan slechts moeizaam mede als gevolg van het feit, dat de Ortolaan in zijn voorkomen door meer factoren wordt gelimiteerd.

bieden en dicht bij of in nederzettingen. Gedurende de laatste tien tot vijftien jaar is de Ortolaan in Zweden kaalslagplaatsen aan het koloniseren.

Volgens B-O. Stolt (schriftelijke mededeling) is de populatie in de midden en oostelijke delen van Centraal-Zweden vermoedelijk stabiel en mogelijk zelfs in aantal toenemend. In grote delen van Noord-Zweden is de Ortolaan vrij gewoon. Maar hierover is weinig bekend. De Ortolaan is verdwenen of bijna reeds verdwenen in grote delen van zuidwestelijk Zweden. Het is niet onmogelijk dat met het verdwijnen van deze Ortolanen een zangdialect, vrijwel, is uitgestorven welke reeds in de negentiende eeuw werd beschreven (Stolt 1975).

Finland: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Denemarken: De Ortolaan is in Denemarken geen broedvogel (Stolt 1977).

Polen: Volgens schriftelijke mededeling van J. Pinowski (1983) is de Ortolaan in Polen nog steeds algemeen, maar minder algemeen dan dertig jaar geleden.

Duitse Democratische Republiek (DDR): De

Ortolaan neemt er in aantal af (persoonlijke mededeling K. Conrads, 1983).

Bondsrepubliek Duitsland (BRD):

Berlijn en omgeving; sinds 1981 uitgestorven (Bauer & Thielcke 1982).

Schleswig-Holstein: In 1979 minder dan tien paren (Bauer & Thielcke 1982).

Hamburg: sinds 1972 uitgestorven (Bauer & Thielcke 1982).

Niedersachsen: aantal niet bekend, wel wordt afname van de populatie gemeld (Bauer & Thielcke 1982).

Nordrhein-Westfalen: Nordrhein in 1976 ongeveer 80-90 paren.

In Westfalen: 11-100 paren, hiervan is ten minste één populatie in 1983 uitgestorven (zie ook Conrads elders in dit nummer).

Rheinland-Pfalz: in 1977 uitgestorven (schriftelijke mededeling W. Keil, 1983).

Hessen: in 1979 nog 10 broedparen met afnemende tendens (schriftelijke mededeling W. Keil, 1983).

Baden-Württemberg: In 1979 rond vijf broedparen (Bauer & Thielcke 1982).

Bayern: In 1980 werden 150-300 broedparen geschat met de aantekening, dat deze reeds lang in aantal aan het afnemen zijn. De opsteller meent dat deze ruwe schatting onbetrouwbaar is. De schatting zal uitgaan van zingende mannetjes, die zeker niet altijd broedparen voorstellen (zie ook Conrads elders in dit nummer).

Eerder, in de periode 1968/1969 is met behulp van geluidsapparatuur én het zoeken naar voederende vrouwtjes de populatie op 218 broedparen gesteld geweest (Mattern 1969).

Saarland: De Ortolaan is daar niet als broedvogel bekend (schriftelijke mededeling W. Keil, 1983).

In 1981 werden voor de BRD (behoudens Niedersachsen) nog 250-400 broedparen opgegeven (Rheinwald 1982). De Ortolaan komt in Duitsland reeds lang voor. Een der eerste berichten stamt uit 1709. Toen ving vogelvanger Wüsthoff vierhonderd Ortolanen (Niebuhr & Greve 1960).

Tjsechoslowakije: in 1961 werd in de omgeving van de stad Podehady toename gemeld vijf zingende mannetjes per kilometer als dichtste afstand (Sachl 1961). Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Sowjet-Unie: In 1964 was de Ortolaan in de Oost-Oekraïne een der algemeenste broedvogels en ook algemeen als doortrekker (Bub 1964).

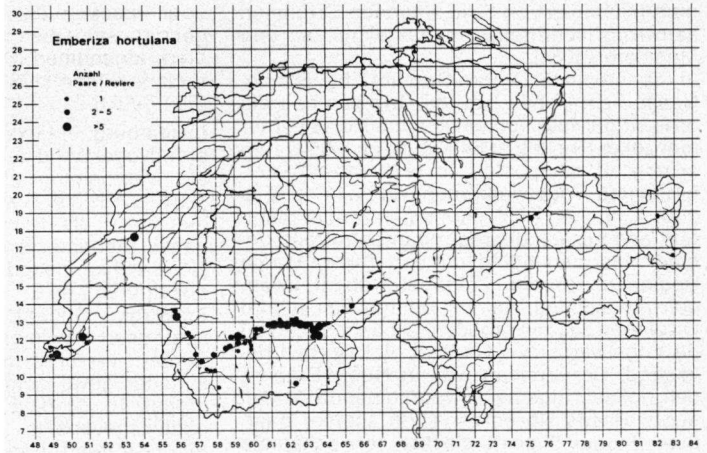
Hongarije: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Roemenië: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Joegoslavië: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Oostenrijk: Populaties in wijncultures verdwijnen na het kappen van fruitbomen (Steiner & Hüni-Luft 1971). De soort is sinds kort op de Rode Lijst opgevoerd met de aantekening A.1.2. = erg bedreigd, bijna uitgestorven (schriftelijke mededeling H. Schifter, 1983).

**Figuur 4. Overzicht van broed-
gevallen van de Ortolaan in
Zwitserland in de jaren 1978 en
1979.**
Naar O. Biber (1984).

Liechtenstein: De Ortolaan staat geboekt als broedvogel, maar is sinds 1970 niet meer broedend aangetroffen. Nog wel als doortrekker (schriftelijke mededeling G. Wille, 1983).

Zwitserland: In 1979 telde Zwitserland nog 250 broedparen. In de laatste twintig jaren is de soort in verschillende delen, waar hij vroeger reeds zeldzaam was, verdwenen. Dit is verklaarbaar omdat de soort zich zo lang mogelijk in optimale biotopen zal handhaven. Zie ook figuur 3 voor Zweden (Bruderer & Luder 1982).

Italië: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Malta: De Ortolaan is er schaarse voorjaars- en herfstmigrant. Er wordt legaal gevangen voor de vogelhouderij, de soort is er geen broedvogel (schriftelijke mededeling J. Sultana, 1983).

Nederland: In 1974 werd het aantal broedparen in Nederland tussen 150-170 geschat

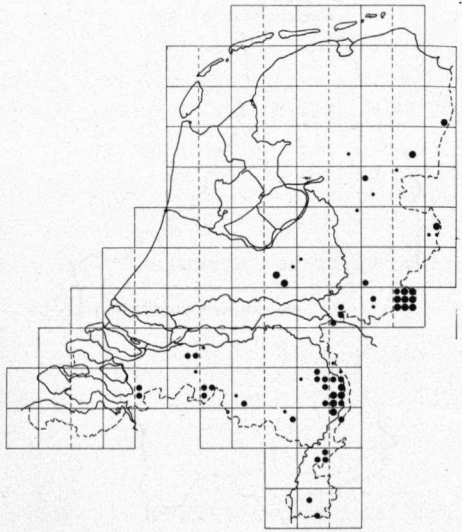
waarvan 94 (= 62-55 procent) in de Oost-Achterhoek (Rademaker 1977). Het verloop van de Winterswijkse populatie is in de laatste jaren als volgt geweest:

Jaar	1978	1979	1980	1981	1982	1983
br.pr.		14	14	9	7	13
ter.	44	19	33	23	12	19

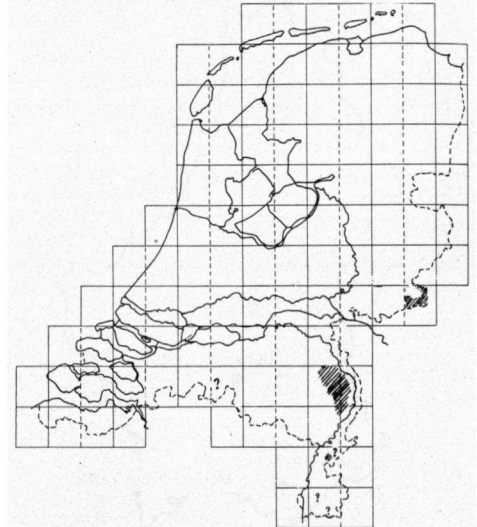
(Schriftelijke mededeling J. Rademaker; Rademaker 1984).

Let op het grotere aantal territoria dan broedparen en zie ook bij Conrads in dit nummer. In de provincie Noord-Limburg is de status onduidelijk. Mede op grond van bovenstaande vermoedt de opsteller dat er wellicht minder dan dertig paar zullen zijn (Hoogveld 1982, Van den Munckhof 1981, Van den Munckhof 1982, Keij & Moller Pillot elders in dit nummer). In 1983 waren in ieder geval in de Sovon-

Figuur 5a. Het voorkomen van de Ortolaan in Nederland samengesteld door Sovon in 1979. Naar R.M. Teixeira.

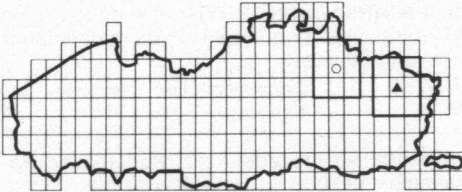

Figuur 5b. Het voorkomen van de Ortolaan in Nederland zoals dat in 1983 zou kunnen zijn geweest. Het betreft een indicatie naar aanleiding van binnengekomen informatie: geen recente gegevens binnengekomen. Gearceerde delen voorkomen en vermoedelijk voorkomen.

uurhokken 5254 en 5246 zingende Ortolanen aanwezig (schriftelijke mededeling Van den Munckhof, 1984).

In de provincie Noord-Brabant, bij Baarle-Nassau en Alphen, zou de Ortolaan nog als broedvogel voor kunnen komen. Het is echter niet zeker (Nuyten 1984 a & b). In 1965 waren er nog elf zangposten, in 1977 zeven (West-brabantse Vogelwerkgroep 1977). In 1983 is door A. Nuyten en Y. Vermeulen zonder resultaat een bezoek gebracht aan betreffend gebied. Naar aanleiding van een oproep via de Regionale Omroep Zuidoost-Brabant kwam een mededeling, dat bij Deurne een tiental Ortolanen zouden broeden. Dit bericht kon bij de Vogelwerkgroep De Peel niet worden bevestigd. De Ortolaan was in Noord-Brabant een lokaal algemeen voorkomende vogelsoort. Reeds Nozeman (1779) schreef daarover. Figuur 5 geeft slechts een schamele rest weer en is op zich zelf veel te optimistisch voor 1983.

Figuur 6. De status van de Ortolaan in Vlaanderen. Naar de Wielewaal 1983. De cirkel geeft een geschatte populatie van 1-5 broedparen weer. Het zwarte driehoekje 26-125 broedparen. De zwarte omlijsting duidt er op dat de soort verdwijnt en/of waarvan nauwkeurige aanduiding de soort in gevaar zou kunnen brengen. Er zouden nog een veertig broedparen zijn (Anonymus 1983).

België: In 1983 worden twee gebieden genoemd met respectievelijk 1-5 paren en 26-125 broedparen. De tendens is in ieder geval afnemend. Vermoedelijk moeten de aantallen zijn drie broedparen en ongeveer veertig broedparen (Anonymus 1983). In 1968 zijn

Figuur 7 en 8. Broedgevallen van de Ortolaan in Luxemburg. Naar schriftelijke mededeling van J. Weiss.

door Spaepen 330 doortrekkende Ortolanen geringd, sindsdien is het aantal doortrekkers sterk afgenomen (Spaepen 1983). Ook Sharrock & Hildén (1983) melden achteruitgang. Zie figuur 6.

Luxemburg: In Luxemburg is de Ortolaan als broedvogel altijd zeldzaam geweest. De laatste waarneming als broedvogel stamt uit 1937. Sinds 1977 wordt de Ortolaan er ook niet meer als trekvogel waargenomen ondanks toename van het aantal waarnemers (schriftelijke mededeling J. Weiss, 1983). Zie ook figuren 7 en 8.

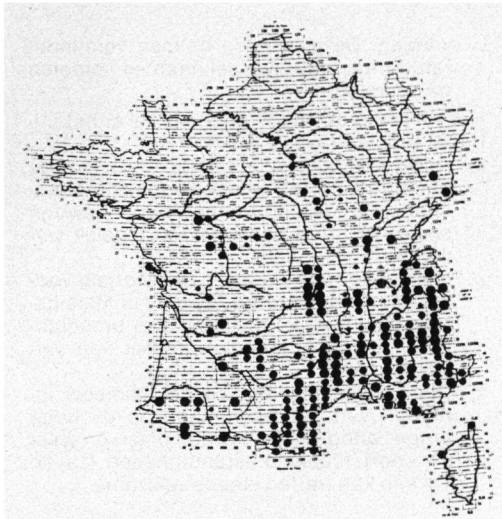
Frankrijk: Ondanks herhaald aandringen heeft geen enkele organisatie uit Frankrijk informatie verschaft. Sharrock & Hildén melden in ieder geval achteruitgang van de stand (figuur 1). Zij bevestigen in feite daarmee oude gegevens.

Figuur 9 geeft in ieder geval een indruk van het verspreidingsgebied van Ortolanen in Frankrijk (Yeatman 1976). Ook van deze figuur geldt dat zij slechts indicatief is voor verspreidingsmogelijkheden. De situatie kan sterk zijn gewijzigd.

Spanje: In 1984 is gepland dat de veldgegevens over de Spaanse broedvogels worden gebundeld. Men neemt aan dat deze gegevens dan up to date zullen zijn. De fragmentarische gegevens zoals nu bekend geven aan dat de populatie stabiel zou zijn (schriftelijke mededeling F.J. Purroy, 1983). Het blijkt dat ook daar de vogels min of meer eilandsgewijs voorkomen (De Juana 1980, Lopez & Guitian 1983). Omdat het de vraag is of men heeft geïnventariseerd op zangposten of op broedgevallen en omdat men geen idee heeft van de status voorheen, heeft de opsteller in figuur 1 er toch een vraagteken bij geplaatst. Mede gezien de situatie in Portugal en de ontwikkelingen in het Middellandse-zeegebied.

Portugal: Door bebossing van hogere delen van bergen en het afgrazen door schapen van

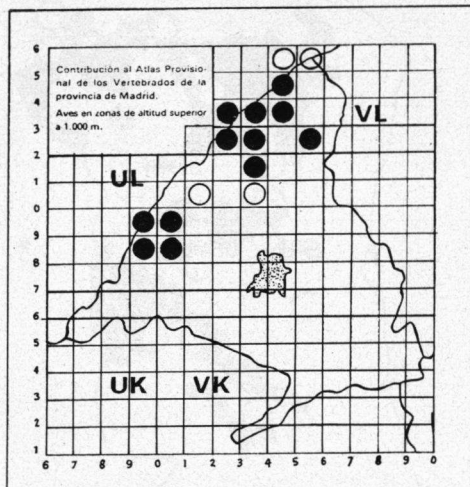

Figuur 9. Het voorkomen van de Ortolan in Frankrijk (naar Yeatman 1976). De soort gaat echter sterk in aantal achteruit.

hooglanden ontstaat leefmilieu voor de Cirlgors (*Emberiza cirius*). Hoewel exacte gegevens ontbreken lijkt achteruitgang van de Ortolan waarschijnlijk (schriftelijke mededeling R. Rufino, 1983). Zie figuur 12.

Gibraltar: Op de sluitingsdatum nog geen bericht ontvangen.

Algemene opmerkingen: Het is zeker, dat in de literatuur genoemde aantallen broedparen in veel gevallen zijn overschat. Zingende mannetjes geven niet altijd een broedgeval aan maar (kunnen) wel als zodanig zijn opgegeven. Vooral bij grotere populaties kunnen zo fouten ontstaan. De ruwe schattingen zijn per definitie verdacht. Bovendien zullen mannetjes in fragmenteilandpopulaties blijven komen en zingen terwijl het gebied als **broedbiotoop** niet (meer) geschikt is.

Figuur 11. Het voorkomen van de Ortolan in de provincie Madrid. Naar Lopez & Guitian, 1983.

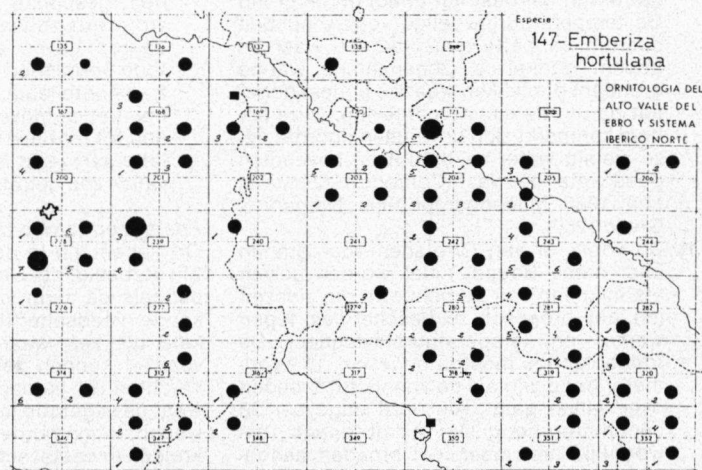
De gevoeligheid van Ortolanen voor wijzigingen van het leefgebied

1. Ortolanen zijn milieuspecialisten. Zij stellen grote eisen aan hun biotoop: met name aan het nestbiotoop én het foerageerbiotoop.
2. De soort is plaatsgetrouw en dat blijft levenslang zo. Hetgeen stabiliteit van dat gebied vereist.

Volwassen Ortolanen hebben een geringe temperatuurtolerantie. Het verenkleed van de volwassen vogels is dunner dan dat van bijvoorbeeld de Geelgors (*Emberiza citrinella*) (Maréchal 1983, Wallgren 1954, Wallgren 1955). De vogels arriveren vanaf april in onze streken, half april zijn reeds territoria bezet en in de eerste dagen van augustus vangt de najaarstrek weer aan. Temperatuurs- en weersinvloeden kunnen enig effect hebben op het voorkomen. Veel groter is het effect hiervan op het broedsucces.

Het nestbiotoop

1a. Ortolanen zijn bodembroeders. De onder-

Figuur 10. Het voorkomen van de Ortolan in Alto Valle del Ebro Y Sistema in het noorden van het Iberisch Schiereiland. Naar Juana, 1980.

Figuur 12. Het voorkomen van de Ortolan in Portugal. De donkergekleurde gebieden zijn hoger dan 800 meter. Naar schriftelijke mededeling van Rui Rufino, 1983.

bouw van het nest ligt direct op de grond. De temperatuurgevoelige vogels hebben daarom behoefte aan plaatsen waar de bodem donker is (zogenaamde warme gronden) of plekken waar de bodem hoger ligt dan in de naaste omgeving. Deze bodem kenmerkt zich bovendien doordat deze weinig water vasthoudt en bovendien goed water doorlaat (Conrads 1968, Maréchal 1983, Mildenberger 1968, Niebuhr & Greve 1960).

- 1b. De voorkeur van Ortolanen voor granen (met name Rogge) moet worden gezien als invulling van de behoefte om zichzelf (en het broedsel) te beschermen tegen weers- en temperatuursinvloeden. De roggeplantjes moeten ongeveer 15 centimeter hoog zijn als de vogels tot broeden over willen gaan. Als deze ongeveer 30 centimeter hoog zijn wordt daarin (gewoonlijk) niet meer met broeden aange-

vangen. De groeiende halmen verminderen temperatuurswisselingen en verdelen de neerslag.

Het vrouwtje neemt zo goed als zeker het initiatief tot plaatskeuze van het nest:

- x Door veranderende gewaskeuze in de landbouw is het areaal Rogge (zie Maréchal elders in dit nummer) buitengewoon snel over grote oppervlakten tegelijk verminderd.
- x Het snijden van Rogge in het voorjaar voor het vee en het daarna zaaien van Mais betekent directe vernietiging van broedbiotoop en het onmogelijk maken van vervolglegels.
- x Door de verkaveling en het opnieuw inrichten van het boerenland op de hoge droge zandgronden worden plaatsen waar de soort ideale omstandigheden (1a en 1b) aan kan treffen steeds zeldzamer.

Plaatstrouw

Ortolanen zijn plaatstrouw. Dat kan men gerust letterlijk opvatten. Er bestaan regionale zangdialecten. Deze worden mogelijk mede veroorzaakt door de hoge biotoopeisen. De dialectvorming is parameter voor plaatstrouw en isolatie.

De grenzen tussen verschillende dialectpopulaties zijn haarscherp te trekken (Conrads & Conrads 1971, Stolt 1975, Conrads 1976, Bruns 1951).

Was bovengestelde een argument voor de plaatstrouw op populatieniveau van regionale dialectvormen, de situatie geldt eveneens voor individuele Ortolanen. Zo meldt Conrads (persoonlijke mededeling 1983) een mannetje dat vijf jaar achtereenvolgende van dezelfde boom gebruikt als zangpost (middels kleuringsdeterminatie vastgesteld) en een mannetje dat drie jaren lang gebruikmaakte van de zelfde erwtenstaak (middels zangdeterminatie vastgesteld).

- x Wijzingen door cultuurveranderingen en schaalvergroting verstrooien de Ortolanen. Mannetjes zingen op nog wel voor hen geschikte zangplaatsen, maar de vrouwtjes zullen minder of geen respons daarop geven omdat geschikt nestbiotoop vermindert of ontbreekt. Er zijn dan fragmenteilandpopulaties ontstaan. Deze mannetjes blijven doorzingen dat kan leiden tot foutieve conclusies, dat een populatie aanwezig is of dat het alle broedgevallen zou betreffen.

Foerageerbiotoop tijdens de voortplanting

Ortolanen zijn in de broedperiode meer dan bijvoorbeeld de Geelgors insekteneter. Het middels de zang van het mannetje afgebakende voedselterritorium bezit ten minste kale plekken waar de vogels gemakkelijk voedsel kunnen zoeken. Zoals tussen hakvruchten, in aardappelvelden, onder bomen waar de vegetatie laag is, langs wegen- en op wegen, langs randen van graanakkers, vanaf kruiden (meestal schermbloemigen).

Het betreft grotere insecten. Vaak zijn in de buurt eikenbomen, die 'leverant' zijn van allerlei rupsen die daar op leven.

- x Het opruimen van heggen, houtwallen (en het afzetten er van), singels en dergelijke heeft veel mogelijkheden voor uitwijken verloren doen gaan.
- x Het verlorengaan van eeuwenoude stabiele cultuurlandschappen en cultuurtradities doet populaties nog verder isoleren dan nodig is. In gebieden waar geen graancultuur is maar bijvoorbeeld wel wijnbouw is het samengaan van deze cultuur met bomen of fruitbomen noodzakelijk (Steiner & Hüni-Luft 1971).

Het ruibiotoop

De Ortolaan ruit twee maal per jaar. De jongen ruien hun nestveren en trekken in het jeugdkleed en ruien in Afrika opnieuw. De eerste rui vindt plaats, afhankelijk van de plaats van voorkomen, vanaf half juni (Stresemann E. & V. 1969). De Ortolanen trekken zich in de ruiperiode terug, houden zich rustig en verborgen gewoonlijk in hakvrucht- of aardappelvelden (Conrads 1968, Mildenerger 1968).

Het plaatselijk voorkomen en het als zeldzaam beschouwen van de Ortolaan

Zoals uit het vorige component van deze tekst blijkt kunnen Ortolanen in onze streken nimmer algemeen voorkomende broedvogels zijn geweest. De biotoopeisen zijn dermate stringent dat Ortolanen slechts 'eilandsgewijs' voor konden komen. Dat is reeds lang bekend (Maréchal 1983) maar het wáárom ervan wordt zelden begrepen. Hierin komt verandering.

De bijzonderheid van door bodemomstandigheden en grondgebruik ontstane condities voor deze vogels én het bestaan van zulke eilanden in het landschap als zodanig met name in het boerenland wordt nauwelijks erkend.

Wat men wél wil is uniformering van het boerenland zodat men met de bedrijfsvoering en gewasteelt niet voor kostbare of onaangename verrassingen komt te staan. Het gaat ook niet om veel van deze plaatsen, maar vaak wel om historisch van belang zijnde plaatsen.

Zeldzaamheid

Er heeft altijd al verwarring bestaan over het voorkomen van Ortolanen. Dat zal zeker mede zijn veroorzaakt door het 'eilandsgewijs' voorkomen.

1779

'Men vindt hetzelfde in Holland noch in alle jaeren, noch overvloedig veel; zoo dat een oud Vinker in den dienst van eenen mynen naebestaenden eenige van deeze vogelen, in de jaere 1756, by Monster onder het open net geslagen hebbende, dezelfde als vry zeldzaam binnenbragt, met sterke verzekering, dat zy de vogeltjens waren, welke men in Brabant Ortolanen noemde' (Nozeman 1779).

1898

Schlegel zegt, dat de Ortolaan in ons land in 't algemeen een zeer zeldzame vogel is, met uitzondering van *'eenige plaatsen in Noord-Brabant, waar hij op den trek in het najaar somstijds in aanzienlijke getale verschijnt'*. Maar nu zegt Brehm ook: *'soms vestigt hij zich in oorden waar hij vroeger niet gezien werd, voorgoed om er te nestelen. Zou het*

De Ortolaan is een milieuspecialist, die hoge eisen stelt aan zowel broed- als foerageerbiotoop.

Foto: Frits van Daalen.

kunnen zijn, dat hij zich ook in de omstreken van Lochem ophoudt? Gezien heb ik hem er nooit, maar gehoord... ik meen, al dikwijls. 't Is volstrekt geen zeldzaamheid, dat men hier een roggeveld of elders van den bodem een gorzenlied hoort komen, dat steeds in mijn oren klinkt als 't lied van den Ortolaan. Ik ben in de meening dat in deze streek werkelijk Ortolanen zijn, versterkt, doordat een vogelvan-ger hier ter plaatse praat van 'Okkolaantjes' in de rogge' (Kolvoort 1898).

1916

'Nadat we ons Pilvarenplasje vaarwel hadden gezegd belandden we op de grote weg naar Stramproy, die we een poosje hielden. Hier konden we wat rustiger rijden en rondzien en 't duurde dan ook niet lang, of we zagen langs de wegrand een paar dikke, kleurige vogeltjes rondscharrelen, waar ik al een poosje naar had uitgekeken. Het waren Ortolanen, bij name welbekend uit Lafontaines fabelen, die we veertig jaar geleden met gemengde gevoelens uit 't Hoofd moesten leren. Destijds gold de Ortolaan in Nederland nog als een vrij fabelachtig beest, dat alleen maar vetgemest en gebraden voorkwam, thans echter broedt hij zowat overal beoosten de Utrechtse Vecht en bezuden de Waal, op sommige plaatsen meer, op andere minder en hier, in Midden-Limburg het meest. Het moet erkend worden, dat wij de toename van Ortolanen en ook van Grauwe Gorzen hoogstwaarschijnlijk te danken hebben aan de ontginningen, want deze beide vogelsoorten zijn vaste begeleiders van de graanbouw' (Thijssse 1916).

Deze drie bevindingen geven zo'n beetje de sfeer aan waarin veel verhalen over Ortolanen, niet alleen in Nederland, voortleven: avontuurlijk, anecdotisch en sterk verromantiseerd. Zo leeft bij menig vogelaar in ons land de Ortolaan alleen in de verhalen van Thijssse voort. Men heeft te weinig beseft wat de consequenties van het verdwijnen van de roggecultuur zijn. Een soort kan op de rand van het uitsterven worden gebracht omdat

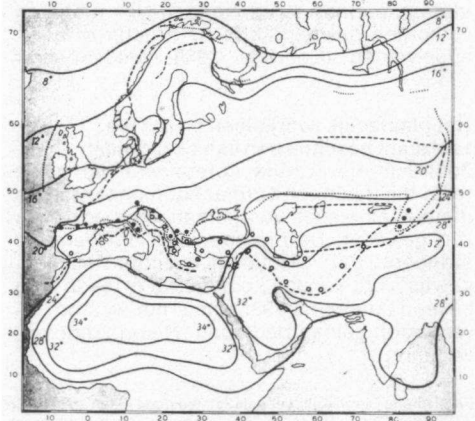
deze alléén bekend is uit verhalen uit het bijna verleden.

Om kort te zijn: Ortolanen, de gekende onbekenden.

Specifieke kenmerken van leefgebieden van Ortolanen in onze streken

Zie ook onder het kopje: De gevoeligheid van Ortolaan voor wijzigingen van het leefgebied. Het betreft voor onze streken een uitsluitend door de mens geschapen milieu op hoge droge zandbodems, dat zich kenmerkt door agrarische dominantie en geringe vervangbaarheid.

Gezien het bestaan van de westelijke trekroute kan de kolonisatie zowel van uit het zuiden als van uit het oosten hebben plaatsgevonden. Als wij beseffen hoe Ortolanen in het voorkomen worden beperkt door allerlei ecologische voorwaarden onder andere stabiliteit en continuïteit zoals de soort die eist, dan is de beperkte mate van vervangbaarheid van deze gebieden duidelijk (zie ook figuur 13).

Figuur 13. Kaart van het broedgebied van de Geelgors (*Emberiza citrinella*) attpellijn en Ortolaan (*Emberiza hortulana*) onderbroken lijn.

De zwarte cirkels geven aan dat de Geelgors alleen in bergen broedt. De open cirkels dat de Ortolaan alleen in bergen broedt. Inclusief het juli-isotherm volgens Angervo & Leiviskä 1944. Naar Wallgren, 1954.

■ Pierre Maréchal, postbus 1187, 5602 BD Eindhoven.

LITTERATUUR:

- Anonymus (1983): Bedreigde planten en dieren in Vlaanderen. Koninklijke Vereniging voor Vogel- en Natuurstudie. De Wielewaal. Turnhout.
- Bauer, G. & G. Thielcke (1982): Gefährdete Brutvogelarten in der Bundesrepublik Deutschland und Land Berlin. Bestandsentwicklung, Gefährdungsursachen und Schutzmassnahmen. Die Vogelwarte Band 31 (3) : 183-391.
- Bruderer, B. & R. Luder (1982): Die 'Rote Liste' als Instrument der Vogelschutzes. Erste Revision der Roten Liste der gefährdeten und seltenen Brutvogelarten der Schweiz 1982. Der Ornithologische Beobachter. Beilage zu Band 79, bladzijden 2-8.
- Bruns, H. (1951): Verbreitung, Biotop, Bestandsschwankungen und Brutbiologisches vom Ortolaan (*Emberiza hortulana* L.) in Nordwestdeutschen Tiefland. Ornithologische Abhandlungen, Heft 12 : 2-22.
- Bub, H. (1964): Ornithologische Beobachtungen in der Ost-Ukrain. Beiträge zur Vogelkunde. Band 9 : 280-281.
- Conrads, K. (1968): Zur Oekologie des Ortolans (*Emberiza hortulana*) am Rande der Westfälischen Bucht. Die Vogelwelt 89 (2) : 7-21.
- Conrads, K. & W. Conrads (1971): Regionaldialekte des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Deutschland. Der Vogelwelt, 92 (3) : 81-100.
- Conrads, K. (1976): Studien an Fremddialekt-Sängern und Dialekt-Mischsängern des Ortolans (*Emberiza hortulana*). Journal für Ornithologie 117 (4) : 438-450.
- Hoogveld, J. (1982): Reactie op het artikel 'Noordlimburgse Ortolanen bedreigd door bioindustrie'. Het Vogeljaar, 30 (2) : 94.
- Juana E. de (1980): Atlas Ornithologico de la Rioja. Bladzijden 637-640. Logano.
- Kolvoort, W.W. (1898): Gorzen. De Levende Natuur 3 : 141-145.

- Lopez, Z. & J. Guitlan (1983):** Atlas provisional de los vertebrados terrestres de Galicia. Parte II: Aves nidificantes. Monografía Univ. Santiago, no. 74.
- Maréchal, P.L.Th.A. (1983):** Ortolaan (*Emberiza hortulana*). Ecoscript 12.06N. Mondiaal Alternatief, Zandvoort.
- Mattern, U. (1969):** Zu Brutvorkommen und Ökologie des Ortolans (*Emberiza hortulana*) in Bayern. Anzeiger der Ornithologischen Gesellschaft in Bayern 8 (6) : 593-603.
- Mildenberger, H. (1968):** Zur Oekologie und Brutbiologie des Ortolans (*Emberiza hortulana*) am Niederrhein. Berner Zoologische Beiträge 19 (3/4) : 322-328.
- Munckhof P. van de (1981):** Ortolanen moeten het veld ruimen. Noordlimburgse Ortolanen bedreigd door bio-industrie. Het Vogeljaar 29 (4) : 180-187.
- Munckhof, P. van de (1982):** Noordlimburgse Ortolanen bedreigd. Het Vogeljaar 30 (4) : 213-214.
- Niebuhr, O. & K. Greve (1960):** Zum Vorkommen des Ortolans (*Emberiza hortulana* L.) zwischen Harz und Nordheide (Ost Niedersachsen). Beiträge zur Naturkunde Niedersachsens 13 (13) : 77-84.
- Nozeman, C. (1779):** Nederlandsche Vogelen. Volgens hunnen huishouding, aerd en eigenschappen beschreven, deel II, Jan Christiaan Sepp. Amsterdam.
- Nuyten, A. (1984a):** Waarnemingen van Ortolanen in West-Brabant. 't Hupke, no. 34 : 36-37.
- Nuyten, A. (1984b):** Jaarverslag Biologische Sekretaris. 't Hupke, no. 34 : 9.
- Rademaker, J. (1977):** Paapje, Roodborsttapuit en Ortolaan. De functie van het ruiilverkavelingsgebied Winterswijk-west voor vogels. Vogelwerkgroep Winterswijk.
- Rademaker, J. (In voorbereiding):** De Ortolaan in de Zuidoost-Achterhoek. (Lezing tijdens het symposium Vogelpopulaties van het kleinschalige cultuurlandschap van de Achterhoek en omgeving).
- Rheinwald, G. (1982):** BrutvogelAtlas der Bundesrepublik Deutschland. -Kartierung 1980-. DDA : 120.
- Richtlijn van de Raad van 2 april 1979** inzake het behoud van de vogelstand (79/409 EEG) (1979) : Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen, no. L. 103/1.
- Sachl, J. (1961):** Strnad zahradní (*Emberiza hortulana* L.) ná Pödebraasku. Zpávy, Československé Ornithologické Společnosti, bladzijden 25-28.
- Sharrock, J.T.R. & O. Hildén (1983):** Survey of some of Europe's breeding birds. British Birds 76 (3) : 118-123.
- Spaepen, J. (1983):** 'ogeltrekstation Noorderkempen/Retie. In Bub. H.: Ornithologische Beringungsstationen in Europa. DDA: 143-146.
- Steiner, H.M. & I. Hüni-Luft (1971):** Verbreitung und Ökologie des Ortolans (*Emberiza hortulana*) im Weinviertel (Niederösterreich). Egretta 14 (2) : 44-52.
- Stolt, B-O. (1974):** Gulsparvens *Emberiza citrinella* och Ortolansparvens *Emberiza hortulana* förekomst vid Uppsala under 1960-talet. Vår Fågelvärld 33 : 210-217.
- Stolt, B-O. & Åström (1975):** Ortolansparvens *Emberiza hortulana* L. sång på melogram. Fauna och Flora 70 (4) : 145-154.
- Stresemann, E. & V. (1969):** Die Mauser einiger *Emberiza*-Arten II. Journal Ornithologie 110 : 475-481.
- Teixeira, R.M. (1979):** Atlas van de Nederlandse Broedvogels. 's-Graveland.
- Thijssen, J.P. (1916):** Een verkenning. De Groene Amsterdammer, nr. 11, 18 en 25 november 1916.
- Wallgren, H. (1954):** Energy metabolism of two species of the Genus *Emberiza* as correlated with distribution and Migration. Acta Zoologica Fennica 84 : 1-110.
- Wallgren, H. (1955):** Der Vogelzug als Anpassungsphänomen. Die Vogelwarte 18 (2) : 61-66.
- Westbrabantse Vogelwerkgroep (1977):** Broedvogeltelling 'Bosschoven en Kwalburgse Heide'. Breda.
- Yeatman, L. (1976):** Atlas des Oiseaux Nicheurs de France de 1970-1975. Paris.

Ortolaan mannetje met voer.

Foto: Rolf Siebrasse.

